

Ο βασιλιάς Ηρώδης

Και η σφαγή των νηπίων

Του Βαλάντη Αθανασίου, ιστορικού

Στις 29 Δεκεμβρίου η Ορθόδοξη Εκκλησία τιμά εκείνα τα νήπια που σφαγιάστηκαν μετά από διαταγή του Ηρώδη, βασιλιά της Ιουδαίας. Ποια ήταν αυτά τα παιδιά, για ποιο λόγο δολοφονήθηκαν, πόσα ήταν και τι είδους άνθρωπος ήταν ο Ηρώδης, για να διατάξει μια βρεφοκτονία;

Το Ισραήλ στα τελευταία προ Χριστού έτη

Ο Ηρώδης ήταν εξελληνισμένος Άραβας στην καταγωγή, και συγκεκριμένα Ιδουμαίος, γεννημένος περίπου το 74 π.Χ. Η Ιδουμαία ήταν το εξελληνισμένο όνομα της Εδώμ. Η Εδώμ ήταν περιοχή ανάμεσα στην Ιουδαία και στον κόλπο της Άκαμπα. Σύμφωνα με την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη οι Ιδουμαίοι, ή Εδωμίτες, ήταν οι απόγονοι του Ησαύ, και Εδώμ στα Εβραϊκά σημαίνει «Κόκκινος», από το κόκκινο χρώμα του Ησαύ. Μεταξύ Ισραηλιτών και Εδωμιτών υπήρχε θανάσιμη έχθρα, ήδη από την εποχή της Εξόδου και του Μωυσή, όταν δεν επέτρεψαν στους περιπλανώμενους Εβραίους να περάσουν από τα εδάφη τους.

Με τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου οι Εδωμίτες εξελληνίστηκαν. Μετά την επανάσταση των Μακκαβαίων κατά των Ελλήνων Σελευκιδών και την ίδρυση της Εβραϊκής δυναστείας των Ασμοναίων, ο αρχιερέας Ιωάννης Υρκανός κατάκτησε την Ιδουμαία και προσηλύτισε με την βία τους Ιδουμαίους στον Ιουδαϊσμό¹, κάτι πρωτοφανές για Ιουδαίο ηγέτη. Οι Ασμοναίοι άφησαν ως διοικητές της Ιδουμαίας μέλη της τοπικής αριστοκρατίας.

Με τα χρόνια οι δυναστικές διαμάχες αδυνάτησαν το εβραϊκό κράτος. Μέσα σ' αυτές τις εσωτερικές αντιπαραθέσεις αναδείχθηκε ο διοικητής της Ιδουμαίας Αντίπατρος. Όταν, το 66 π.Χ., ο βασιλιάς Υρκανός Β' έχασε στον εμφύλιο μεταξύ του ιδίου και του μικρότερου αδελφού του, Αριστόβουλου Β', παραιτήθηκε από τα αξιώματα του βασιλιά και του αρχιερέα. Ο Αντίπατρος φοβήθηκε ότι ο νέος βασιλιάς θα τον απομάκρυνε από την θέση του. Έτσι προέτρεψε τον Υρκανό να συνεχίσει τον εμφύλιο πόλεμο, κάτι που είχε σαν αποτέλεσμα την στρατιωτική επέμβαση των Ρωμαίων, την κατάληψη της Ιερουσαλήμ και την κατάργηση του ανεξάρτητου Εβραϊκού κράτους (63 π.Χ.). Με την αιχμαλωσία του Αριστόβουλου στην Ρώμη ο Υρκανός ξαναέγινε αρχιερέας και η

¹ George W. E. Nickelsburg. *Jewish Literature between the Bible and the Mishnah*, with CD-ROM, Second Edition. (Minneapolis: Fortress Press, 2005), 93

Η σφαγή των νηπίων και ο Ηρώδης

επιρροή του Αντίπατρου, ο οποίος βοήθησε τους Ρωμαίους στις γειτονικές εκστρατείες, αυξήθηκε.

Όμως ο Αριστόβουλος και οι δυο γιοι του, Αλέξανδρος και Αντίγονος Ματταθίας, δεν παραιτήθηκαν από τα δικαιώματά τους, δραπετεύσαν από την Ρώμη και οργάνωσαν πολλές αποτυχημένες εξεγέρσεις. Τελικά, με την παρέμβαση των Ρωμαίων βρέθηκε συμβιβαστική λύση: Ο Αριστόβουλος και οι δύο γιοι του θα έμεναν στην Ιουδαία με αντάλλαγμα να παραδώσουν οι οπαδοί τους όσες οχυρές θέσεις είχαν στους Ρωμαίους (56 π.Χ.).

Κατά τον Ρωμαϊκό εμφύλιο πόλεμο μεταξύ Ιούλιου Καίσαρα και Πομπήιου, ο Αντίπατρος πήρε το μέρος του Ιούλιου Καίσαρα και τον ενίσχυσε στρατιωτικά. Ως ανταμοιβή ο Καίσαρας έκανε τον Αντίπατρο Ρωμαίο πολίτη και επικύρωσε την θέση του Υρκανού ως αρχιερέα² (47 π.Χ.). Παρά τις αντιδράσεις του Αντίγονου, που και η δική του οικογένεια είχε πάρει το μέρος του Καίσαρα (με αποτέλεσμα ο πατέρας του και ο αδελφός του να εκτελεστούν από τους οπαδούς του Πομπήιου), ο Καίσαρας διόρισε τον Αντίπατρο «*Επίτροπο της Ιουδαίας*» (47 π.Χ.)³.

Τότε ο Αντίπατρος άρχισε να αγνοεί φανερά τον Υρκανό και διόρισε τον μεγαλύτερο γιο του *Φασαήλ* στρατηγό της Ιερουσαλήμ και τον δευτερότοκο *Ηρώδη* στρατηγό της Γαλιλαίας. Ο νεαρός Ηρώδης έδειξε την αξία του από την ίδια χρονιά, καταστέλλοντας την εξέγερση του Εζεκία του Ζηλωτή και εκτελώντας τον ίδιο και τους οπαδούς τους, αγνοώντας κι αυτός τον Υρκανό. Ο τελευταίος δυσανασχετούσε, πλέον, φανερά για τον παραγκωνισμό του. Ο Ρωμαίος έπαρχος Σέξτος Καίσαρας επιβράβευσε τον Ηρώδη δίνοντας του τον τίτλο του στρατηγού της Κοίλης Συρίας.

Το 43 π.Χ. ο Αντίπατρος δηλητηριάστηκε από τον Μάλιχο, έναν φοροεισπράκτορα του ο οποίος είχε φιλοδοξία να τον αντικαταστήσει. Ο Ηρώδης τον δολοφόνησε και στερέωσε την εξουσία του με την επικύρωση του από τον Μάρκο Αντώνιο, έναν από τους διαδόχους του Καίσαρα, ο οποίος τον όρισε τετράρχη της Ιουδαίας⁴.

Κατά το 40-39 π.Χ. ο Αντίγονος Ματταθίας μετά από πολλές αποτυχημένες εκστρατείες εναντίον του Ηρώδη, έφερε μαζί του τους Πάρθους από την Ανατολή, οι οποίοι κατέλαβαν την Ιουδαία και τον εγκατέστησαν ως αρχιερέα και βασιλιά. Ο Αντίγονος για να εμποδίσει τον θείο του Υρκανό να ξαναγίνει αρχιερέας, του δάγκωσε τα αυτιά μέχρι να του τα ξεριζώσει, επειδή ο Εβραϊκός Νόμος όριζε πως ο αρχιερέας έπρεπε να είναι αρτιμελής. Ο Ηρώδης κατέφυγε στην

² Ιώσηπος, *Ιστορία του Ιουδαϊκού πολέμου προς Ρωμαίους*. Βιβλίο Α.ΙΧ.5. [193]-[194].σελ. 107

³ Ιώσηπος, *Ιστορία του Ιουδαϊκού πολέμου προς Ρωμαίους*. Βιβλίο Α.Χ.1-3. [195]- [200].σελ. 107-109

⁴ Smith, William, Sir, ed. 1813-1893, *A Dictionary of Greek and Roman biography and mythology*. By various writers. Ed. by William Smith. Illustrated by numerous engravings on wood. Ann Arbor, Michigan: University of Michigan Library 2005. Vol 2 .HERODES I. σ. 424

Η σφαγή των νηπίων και ο Ηρώδης

Ρώμη, ζητώντας την βοήθεια των Ρωμαίων. Εκεί ανακηρύχθηκε βασιλιάς των Ιουδαίων από την Σύγκλητο τον Δεκέμβριο του 40 π.Χ. Το επόμενο έτος ο Ηρώδης επέστρεψε μαζί με τον Μάρκο Αντώνιο και στρατό και κατέλαβε όλη την Ιουδαία, με τελευταία την Ιερουσαλήμ, το 37 π.Χ. Ο Αντίγονος εκτελέστηκε και ο Ηρώδης έμεινε οριστικά ως ο βασιλιάς της Ιουδαίας. Για να νομιμοποιήσει την εξουσία του παντρεύτηκε την Μαριάμη, εγγονή του Υρκανού.

Σύμφωνα με τις πολιτικές ζυμώσεις στη Ρώμη, το κράτος μοιράστηκε σε δύο κομμάτια. Ο Οκταβιανός, ανιψιός και θετός γιος του Καίσαρα, κράτησε τη Δύση και ο Μάρκος Αντώνιος, ο υπαρχηγός του Καίσαρα, την Ανατολή. Έτσι ο Ηρώδης πέρασε υπό την εξουσία του και κράτησε την θέση του ως παράγοντας σταθερότητας για την περιοχή, παρά την έχθρα που του είχε η Κλεοπάτρα, βασίλισσα της Αιγύπτου και ερωμένη του Μάρκου Αντώνιου.

Όταν ο Οκταβιανός και ο Μάρκος Αντώνιος συγκρούστηκαν, ο Ηρώδης πήρε το μέρος του Μάρκου Αντώνιου. Ως ικανός πολιτικός άνδρας, όμως, είχε διασυνδέσεις και με τον Οκταβιανό. Έτσι όταν ο Μάρκος Αντώνιος νικήθηκε στη ναυμαχία του Ακτίου (2 Σεπτεμβρίου 31 π.Χ.) και αυτοκτόνησε μαζί με την Κλεοπάτρα το επόμενο έτος, ο Ηρώδης κράτησε το βασίλειο του και πάλι ως παράγοντας σταθερότητας στη Μέση Ανατολή και ως πιστός σύμμαχος των Ρωμαίων.

Η βασιλεία του Ηρώδη.

Ο Ηρώδης ήταν ένα ικανότατο πρόσωπο, το οποίο συνδύαζε το πολιτικό του όραμα, την οικονομική ανάπτυξη και το οικοδομικό του έργο με έναν αδίστακτο χαρακτήρα, ο οποίος πατούσε επί πτωμάτων για να διατηρήσει τον θρόνο του. Ο δρόμος του προς την εξουσία και η διατήρηση της εξουσίας που απέκτησε ήταν στρωμένος με τους θανάτους όχι μόνο των αντιπάλων του, αλλά και της ίδιας της οικογένειάς του.

Αν και τυπικά είχε Ιουδαϊκό θρήσκευμα, οι Ιουδαίοι τον έβλεπαν πάντα ως έναν Άραβα που λειτουργούσε ως τοποτηρητής των Ρωμαίων⁵. Η θρησκευτική του συνείδηση ήταν πολύ χαλαρή. Ενώ ο ίδιος ξεκίνησε την ανοικοδόμηση του Ναού του Σολομώντα, ένα μεγαλειώδες έργο που κράτησε σαράντα πέντε χρόνια (20 π.Χ. – 25 μ.Χ.) έκανε ταυτόχρονα πολλές δωρεές σε ειδωλολατρικούς ναούς, όπως του Πύθιου Απόλλωνα στη Ρόδο⁶. Επίσης ήταν μέγας χρηματοδότης των Ολυμπιακών Αγώνων, με αποτέλεσμα οι Ηλείοι να του αναθέσουν τιμητικά την προεδρία των Αγώνων.

⁵ Ροπς Ν. *Η καθημερινή ζωή στην Παλαιστίνη στους χρόνους του Ιησού*. Κεφ. 3. Το πολιτικό πλαίσιο. 4. Ηρώδης ο «Μέγας», σ. 76

⁶ Jewish Encyclopedia .*HERODES I (surnamed the Great) Opposition of the Pious*.

Η σφαγή των νηπίων και ο Ηρώδης

Την ίδια ώρα χρησιμοποιούσε ως όπλο εδραίωσης της εξουσίας του τις δολοφονίες. Εξόντωσε 45 από τα 71 μέλη του Σανχεντρίν⁷, το ανώτατου Εβραϊκού νομοθετικού, θρησκευτικού και δικαστικού συμβουλίου.

Το 36 π.Χ. ο Ηρώδης κατόρθωσε με την διπλωματία να πάρει τον Υρκανό πίσω από τους Πάρθους, ώστε να μην τον χρησιμοποιήσουν πολιτικά. Ως αρχιερέα τοποθέτησε τον Αριστόβουλο, αδελφό της συζύγου του Μαριάμης. Όταν είδε, όμως, την αγάπη του λαού για το πρόσωπο του τον δολοφόνησε, το 35 π.Χ. Το 30 π.Χ. εκτέλεσε και τον Υρκανό, με την κατηγορία της συνωμοσίας εναντίον του.

Όταν ο Ηρώδης ταξίδεψε στη Ρόδο, το 30 π.Χ., για να συναντηθεί με τον Οκταβιανό, έδωσε εντολή σ' έναν αυλικό του να σκοτώσει την πεθερά του Αλεξάνδρα και την σύζυγο του αν δεν γυρνούσε πίσω. Ο αυλικός φάνέρωσε την διαταγή στην Μαριάμη. Όταν ο Ηρώδης επέστρεψε η αδελφή του, Σαλώμη, του αποκάλυψε πως η Μαριάμη σκόπευε να τον δηλητηριάσει. Ο βασιλιάς πέρασε την γυναίκα του από δίκη και η Μαριάμη εκτελέστηκε το 29 π.Χ. Όμως ο Ηρώδης φαίνεται πως αγαπούσε την γυναίκα του και για το υπόλοιπο της ζωής του βασανιζόταν από τύψεις που τον οδηγούσαν σε αιμοβόρα ξεσπάσματα. Το 28 π.Χ. η πεθερά του επιχείρησε να πάρει την εξουσία αλλά ο Ηρώδης την εκτέλεσε κι αυτήν.

Τα επόμενα θύματα του αδίστακτου βασιλιά ήταν οι δύο γιοί του από την Μαριάμη, Αριστόβουλος και Αλέξανδρος. Όταν ο Ηρώδης έμαθε πως καταφέρονταν εναντίον του, με την συμμαχία της αδελφής του Σαλώμης και του μεγαλύτερου γιου του Αντίπατρου τους πέρασε από παρωδία δίκης με πλαστές αποδείξεις και τους στραγγάλισε το 6 π.Χ.⁸. Στη συνέχεια ξέσπασε νέος ανταγωνισμός μέσα στο άρρωστο περιβάλλον της αυλής ανάμεσα στον Αντίπατρο και την Σαλώμη. Όταν ο Φερώρας, αδελφός του Ηρώδη, πέθανε το 5 π.Χ. η σύζυγος του κατηγορήθηκε από την Σαλώμη πως τον δηλητηρίασε. Εκείνη για να αποδείξει την αθωότητα της αποκάλυψε της μηχανορραφίες του Αντίπατρου. Ο Αντίπατρος βρισκόταν στην Ρώμη και όταν επέστρεψε συνελήφθη, δικάστηκε και καταδικάστηκε σε θάνατο. Επειδή ήταν υψηλά ιστάμενος στο βασίλειο, για να εκτελεστεί έπρεπε να δοθεί έγκριση από τον αυτοκράτορα. Όσπου να δοθεί, η ασθένεια που είχε ο Ηρώδης επιδειωνόταν.

⁷ Αργολική Αρχαιακή Βιβλιοθήκη Ιστορίας και Πολιτισμού, *Ηρώδης ο Μέγας (73 – 4 π.Χ.) – Η σφαγή των νηπίων κατά την Καινή Διαθήκη*.

⁸ Jewish Encyclopedia .*HERODES I (surnamed the Great) Intrigues against His Sons*.

Η σφαγή των νηπίων και ο Ηρώδης

Ο Ηρώδης είχε μια οδυνηρή ασθένεια που του προκάλεσε φρικτό θάνατο⁹. Σύμφωνα με τις περιγραφές του Ιώσηπου πιστεύεται πως πέθανε από χρόνια πάθηση των νεφρών η οποία επιδεινώθηκε από γάγγραινα του περινέου. Ενώ ήταν ετοιμοθάνατος, ο Αντίπατρος μέσα στο κελί ζήτησε από τον δεσμοφύλακα να τον απελευθερώσει. Ο δεσμοφύλακας μαρτύρησε την πρόταση του Αντίπατρου στον Ηρώδη, ο οποίος διέταξε την εκτέλεση του γιού του.

Η τελευταία πράξη του αιμοσταγή βασιλιά ήταν να μαζέψει όλους τους άνδρες της Ιεριχούς και να τους κλείσει στον ιππόδρομο, με σκοπό να θανατωθούν όταν πεθάνει, για να είναι σίγουρος ότι οι Ιουδαίοι θα θρηνήσουν τον θάνατο του¹⁰. Πεθαίνει τον Μάρτιο του 4 π.Χ. και κηδεύεται με μεγάλες τιμές. Η Σαλώμη και οι διάδοχοι του Ηρώδη, ο Αρχέλαος, ο Αντύπας και ο Φίλιππος δεν εκτέλεσαν την επιθανάτια διαταγή του.

Η ευαγγελική διήγηση της σφαγής των νηπίων.

Ο Ηρώδης είναι πιο γνωστός για την αντίδραση του στο άκουσμα της γέννησης του Χριστού. Σύμφωνα με τον Ευαγγελιστή Ματθαίο (2:1-18) οι Μάγοι, βλέποντας το Άστρο που ανάγγειλε την γέννηση του Χριστού, έφτασαν στην Ιερουσαλήμ και τον ρώτησαν που είναι ο νεογέννητος βασιλιάς των Ιουδαίων. Ο Ηρώδης, πληροφορούμενος την προφητεία του Μιχαία, πως ο Μεσσίας θα γεννιόταν στην Βηθλεέμ, τους πληροφόρησε να ψάξουν εκεί και μόλις βρουν το παιδί να τον πληροφορήσουν για να το προσκυνήσει. Στην πραγματικότητα ήθελε να σκοτώσει το παιδί για να μην κινδυνέψει ο θρόνος του, όπως πίστευε. Όμως οι Μάγοι όταν βρήκαν τον Ιησού και τον προσκύνησαν, πληροφορήθηκαν μέσω ονείρου από τον Θεό να μην επιστρέψουν στον Ηρώδη.

Ο Ηρώδης όταν κατάλαβε πως ξεγελάστηκε από τους Μάγους διέταξε να εκτελεστούν όλα τα παιδιά της Βηθλεέμ που είχαν ηλικία μέχρι 2 έτη. Έτσι, σύμφωνα με τον Ευαγγελιστή, εκπληρώθηκε η προφητεία του Ιερεμία: *«Φωνή έν Ψαμᾶ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμὸς πολὺς· Ψαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσίν»*¹¹.

Ανάλυση

Υπάρχει μια ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι το γεγονός της σφαγής των νηπίων είναι φανταστικό, με δύο κυρίαρχα επιχειρήματα: 1) Ότι από τους σύγχρονους του γεγονότος μόνο ο Ματθαίος αναφέρει το γεγονός, 2) Η Βηθλεέμ εκείνη την εποχή ήταν πολύ μικρή (υπολογίζεται να είχε 1.000 κατοίκους)¹², άλλα η εκκλησιαστική παράδοση που λέει πως δολοφονήθηκαν 14.000

⁹ Ιώσηπος, *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία*, 17.6.5

¹⁰ Ιώσηπος, *Ιουδαϊκή Αρχαιολογία*, 17.6.174–175

¹¹ Ιερεμία, 38:15

¹² Raymond E. Brown, *The Birth of the Messiah*, σσ. 104-121

Η σφαγή των νηπίων και ο Ηρώδης

νήπια. Πουθενά στο Ευαγγέλιο δεν αναφέρεται ο αριθμός των θυμάτων. Ο πιο ρεαλιστικός υπολογισμός είναι πως τα παιδιά που έπεσαν θύματα του Ηρώδη δεν θα ήταν πάνω από τριάντα.

Ο Εβραίος ιστορικός Φλάβιος Ιώσηπος (περ. 37 – 100), ο οποίος περιέγραψε πολλές από τις αγριότητες του Ηρώδη, δεν περιγράφει αυτή την βρεφοκτονία. Η πρώτη μη Χριστιανική αναφορά στην σφαγή καταγράφηκε τέσσερις αιώνες αργότερα από τον συγγραφέα Μακρόβιο (περ. 395 – 423) στο έργο του *Σατουρνάλια*: «Όταν άκουσε (ο αυτοκράτορας Αύγουστος) πως ανάμεσα στ' αγόρια της Συρίας κάτω των δύο ετών τα οποία ο Ηρώδης, βασιλιάς των Ιουδαίων, διέταξε να σκοτώσουν, βρισκόταν ο ίδιος ο γιος του, είπε: “είναι καλύτερα να είσαι το γουρούνι του Ηρώδη παρά γιος του”¹³» (επειδή ο Ηρώδης τηρούσε τυπικά τον Εβραϊκό νόμο, ο οποίος απαγορεύει την κατανάλωση χοιρινού κρέατος).

Είναι προφανές πως ο αριθμός των 14.000 είναι συμβολικός. Στην Ιουδαϊκή παράδοση ο αριθμός επτά είναι ιερός και συμβολίζει την ολότητα και την καθολικότητα. Ο αριθμός των νηπίων είναι εν μέρει προφητικός. Ως πολλαπλάσιος του επτά συμβολίζει την καθολικότητα και το πλήθος της Εκκλησίας, καθώς και το πλήθος αυτών που επρόκειτο να μαρτυρήσουν για την πίστη τους στο Χριστό¹⁴.

Πολλοί μελετητές συνδύασαν την διήγηση της σφαγής των νηπίων με την φυγή του Ιησού στην Αίγυπτο ως μια σύνδεση με την ιστορία του Μωυσή. Όπως ο Φαραώ έπνιγε τα νεογέννητα αγόρια των Εβραίων στον ποταμό Νείλο, αλλά στο τέλος ο Μωυσής γλίτωσε από τον πνιγμό και οδήγησε τον λαό του στην ελευθερία, έτσι και ο Ιησούς δεν ηττάται από τον μανιακό Ηρώδη και ενηλικιώνεται για να εκπληρώσει την αποστολή Του.

Παρά την έλλειψη στοιχείων, αρκετοί μελετητές δεν αποκλείουν την ιστορικότητα του γεγονότος, με βάση τον αδίστακτο χαρακτήρα του Ηρώδη, ο οποίος ήταν άνθρωπος απόλυτα ικανός για μια τέτοια πράξη¹⁵. Απλώς οι σύγχρονοι του Ηρώδη αδιαφόρησαν για ένα γεγονός που δεν είχε καμιά συνέπεια στην πολιτική της εποχής. Ο R.T. France υποστήριξε πως «ο φόνος λίγων βρεφών σ' ένα μικρό χωριό δεν συγκρινόταν με τις διασημότερες δολοφονίες (που διέπραξε ο Ηρώδης) οι οποίες καταγράφηκαν από τον Ιώσηπο»¹⁶. Ας θυμηθούμε και το ρητό του Στάλιν: «Ο θάνατος ενός ανθρώπου είναι τραγωδία. Η εξόντωση εκατομμυρίων είναι στατιστική».

¹³ “Cum audisset inter pueros quos in Syria Herodes rex Iudaeorum intra bimatum iussit interfici filium quoque eius occisum, ait: Melius est Herodis porcum esse quam filium”. (Ambrosius Theodosius Macrobius, [Saturnalia, book II, chapter IV:11](#)).

¹⁴ Στην Αποκάλυψη (κεφάλαιο 7 και 14) αναγράφεται πως στους έσχατους χρόνους ο Χριστός θα συνοδεύεται από τους Μάρτυρες Του, οι οποίοι απαριθμούνται σε 144.000, που είναι κι αυτός πολλαπλάσιο του επτά.

¹⁵ David Hill: *The Gospel of Matthew*, page 84; Marshall Morgan and Scott; 1972.

¹⁶ R T France “*The Gospel of Matthew*” 2007 NICNT

Βιβλιογραφία

- [Ιστολόγιο πρωτοπρεσβύτερου Δημητρίου Αθανασίου, Η σφαγή των νηπίων από τον Ηρώδη.](#)
(από το άρθρο τού ομότιμου καθηγητή τής Θεολογικής Σχολής Πανεπιστημίου Αθηνών Γεωργίου Π. Πατρώνου, με τίτλο: «Η σφαγή των νηπίων κατά την Καινή Διαθήκη»).
- Επισκόπου Διονυσίου Λ. Ψαριανού† , Μητροπολίτου Σερβιών και Κοζάνης, *Μικρός Συναξαριστής*, Αποστολική Διακονία, Έκδοση Δ', Αθήνα 2001.
- Άγιου Νικόδημου Αγιορείτου, *Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού*, Τόμος Δεύτερος, Νοέμβριος – Δεκέμβριος, Εκδόσεις Ορθοδόξου Κυψέλης, Θεσσαλονίκη 1981.
- Wikipedia